

О.В. МЕЛЕНЬ, к.е.н., доц. НТУ «ХПІ», Харків
Л.С.СТРИГУЛЬ, к.е.н., доц. НТУ «ХПІ», Харків

ПОДАТОК НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: ЙОГО ФІСКАЛЬНА ТА СОЦІАЛЬНО-РЕГУЛЯТИВНА РОЛЬ

У сучасних умовах перебудови економіки України, становлення та розвитку ринкових відносин у державі важливе місце займає державне регулювання фінансово-господарської діяльності фізичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності, а також накопичень громадян. Оподаткування доходів фізичних осіб є складовою частиною фінансового механізму держави. У результаті перерозподілу доходів (платежів) фізичних осіб, з одного боку, реалізується економічна доктрина щодо рівня добробуту різних верств населення, а з іншого - формується фінансова база держави. Сфера перерозподілу доходів фізичних осіб є одним з основних фінансових ресурсів держави. Одним із вагомих важелів регулювання розподілу між державою та населенням фінансових ресурсів є прибутковий податок з громадян та інші податки, які входять до складу податкової системи України.

В будь-якій державі громадяни зобов'язані віддавати частину своїх доходів на загальнодержавні потреби. Досконалість форм методів передавання цих коштів свідчить про рівень розвитку держави. Проте не слід забувати, що податки є й дуже небезпечною зброєю в розпорядженні держави. Без наукової концепції податкової політики вони можуть перетворитися на гальмо економічного розвитку держави. Тому досить важливо, щоб кожна країна мала розумну, досконалу та ефективну податкову політику [8].

Прибуткове оподаткування особистих доходів є центральною ланкою сучасної податкової системи. Це викликане не тільки тим, що всі суспільні відношення так чи інакше замикаються на людину, робітника, але і тим, що тяжкість особистого прибуткового податку задає рівень обкладання іншими податками.

Податок на доходи фізичних осіб займає у податковій системі держави провідне місце, як її обов'язкова компонента. В умовах створення в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки пошук шляхів удосконалення системи оподаткування доходів фізичних осіб, в тому числі ставок й шкал стягнення податку, із урахуванням світового досвіду у цій сфері є досить актуальним на сьогоднішній день в Україні.

Теоретичні засади оподаткування розроблені в працях таких видатних вчених, як: А. Вагнер, Д. Кейнс, А. Лаффер, Д. Міль, Ф. Нітті, Д. Рікардо, А. Сміт. Питанням оподаткування доходів фізичних осіб присвячені праці багатьох українських вчених, зокрема Т. Даценко, О. Кириленко, О. Коблянської, П. Лайка, М. Перерви, В. Синчака, А. Соколовської, І. Чугунова, С. Юрія. Науковці вивчають основні тенденції та проблеми у законодавстві про податок з доходів фізичних осіб, доцільність та ефективність його запровадження. Проте варто при цьому враховувати провідний світовий досвід оподаткування доходів фізичних осіб.

На даний час в Україні стоїть важливе стратегічне завдання - створити такий податковий режим, який буде гарантувати збір податків, достатніх для фінансування державних витрат, забезпечить умови для економічного зростання, а також знизить податковий тиск на населення з метою підвищення якості життя громадян України.

На сьогодні податок на доходи фізичних осіб використовується в податкових системах майже в усіх країнах світу. Податок на доходи фізичних осіб є дуже дієвою формою взаємовідносин між державою та її громадянами, яка здійснюється на основі примусового обов'язкового вилучення частини їх доходу для створення централізованого грошового фонду держави з метою виконання її функцій. Рівень оподаткування фізичних осіб безпосередньо впливає на реальні особисті доходи значної частини населення, особливо тих, хто отримує основні доходи у вигляді заробітної плати.

При цьому, слід відмітити, що в різних країнах по-різному розуміється і сутність категорії «податок»: в Німеччині – це підтримка, яку громадяни

надають державі; у Великобританії – це обов’язок перед державою; у США податок розуміється як «такса»; у Франції – як обов’язкова плата [5].

Для нашої держави, на жаль, розуміння даної фінансової категорії зводиться лише до примусового платежу.

Питання регулювання доходів фізичних осіб у розвинених країнах вирішується за допомогою пільгової політики, яка відображає потреби платників і є соціально спрямованою. Держава регулює потреби відтворення робочої сили, встановлюючи мінімальну зарплату та прожитковий мінімум з урахуванням динаміки інфляційних процесів.

Важливим видом податкових пільг, що застосовуються в розвинених країнах, є знижка оподаткованого доходу залежно від кількості дітей. Проте в Україні механізм цієї пільги не розв’язує проблем соціального захисту сімей з дітьми, адже отримати її можуть не всі платники, а тільки ті, зарібок яких знаходиться в певних межах. У цілому, всі пільги щодо оподаткування доходів фізичних осіб в Україні пов’язані з податковою соціальною пільгою, звідси й досить ілюзорна їх соціальна спрямованість.

Водночас, у досліджуваних країнах найбільш поширеними заходами податкової підтримки домогосподарств є зменшення податкового навантаження на малозабезпечені та соціально уразливі групи фізичних осіб (збільшення сум стандартних і спеціальних податкових вирахувань) [9].

Демографічна ситуація в Україні є незадовільною, спостерігається негативна динаміка старіння нації. У зв’язку з цим різні види підтримки сім’ї і стимулювання народжуваності є для нашої держави найважливішим соціальним завданням, від розв’язання якого значною мірою буде залежати майбутнє України як повноцінної європейської держави. Тому застосування податкових стимулів може стати одним із шляхів вирішення цих проблем.

Податок на доходи фізичних осіб – прямий податок, що залежить від результату господарської діяльності, а саме від доходу фізичної особи. Згідно Податкового кодексу України від 02.12.2010р. № 2755-VI, платниками податку є :

- фізична особа - резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;

- фізична особа - нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні;

- податковий агент [1].

З 1 січня 2012 р. вступили в дію всі норми Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих норм Податкового кодексу України» від 07.07.2011 № 3609-VI. Зазначеним Законом удосконалено наведене у ст. 164 Податкового кодексу визначення бази оподаткування податком на доходи фізичних осіб, що має усунути різночитання цієї норми. Так, встановлено, що базою оподаткування є загальний оподатковуваний дохід, тобто будь-який дохід, що підлягає оподаткуванню, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду [2].

І об'єктом, і джерелом сплати податку виступає дохід фізичної особи резидента і нерезидента. Об'єктом оподаткування резидента виступає загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід, а також доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування та іноземні доходи - доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України. Об'єктом оподаткування нерезидента є загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні, а також доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання).

Із 1 січня 2011р. в Україні діє малопрогресивне оподаткування фізичних осіб. Згідно ст. 167 Податкового кодексу України встановлено, що основна ставка податку становить 15% бази оподаткування щодо доходів, одержаних у тому числі, але не виключно у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які виплачуються (надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за

цивільно-правовими договорами; виграшу у державну та недержавну грошову лотерею, виграшу гравця (учасника), отриманого від організатора азартної гри. У разі якщо загальна сума отриманих платником податку у звітному податковому місяці доходів перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, ставка податку становить 17% суми перевищення. Ця норма мала б забезпечити рівномірність податкового навантаження, проте проблемою залишається приховування (тінізація) доходів у вигляді заробітної плати. Роботодавці схильні платити неофіційні доходи працівникам з метою ухилення від оподаткування. Така ситуація призводить до того, що соціально - регулятивна функція податку на доходи фізичних осіб реалізується недостатньо ефективно.

В Україні основна частина населення отримує доходи, що не перевищують встановлену межу. За даними Державної служби статистики України середньомісячна заробітна плата у жовтні 2013 році становила 3283 грн. [3]. Отже, основна частина населення застосовує ставку 15%, при цьому діапазон встановленого доходу достатній для того, щоб однакова відсоткова ставка по-різному впливала на рівень життя окремого платника податку. Одна ставка оподаткування може для незначних доходів відбирати, наприклад, усі кошти для накопичення та ще й частину коштів, призначених для споживання, а для великих доходів ця сама ставка відбиратиме лише незначну частину коштів, призначених для інвестування. Таким чином в Україні недостатньо реалізована соціально-регулятивна функція податку на доходи фізичних осіб.

Крім того, окремі види доходів обкладаються ПДФО за ставками 5, 10 або 30 відсотків. Ставка 5% застосовується щодо доходу, нарахованого як процент на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, процент на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці, доходи у вигляді дивідендів, доходи в інших випадках, визначених законодавством. Ця норма має на меті підвищення інвестиційної активності

населення шляхом зберігання заощаджень на депозитних рахунках. Проте це буде доцільно, коли ставка по депозитам покриватиме як відсоток інфляції, так і податкову ставку.

Ставка податку становить 10% бази оподаткування щодо доходу у формі заробітної плати шахтарів - працівників, які видобувають вугілля, залізну руду, руди кольорових і рідкісних металів, марганцеві та уранові руди, працівників шахтобудівних підприємств, які зайняті на підземних роботах повний робочий день та 50% і більше робочого часу на рік, а також працівників державних воєнізованих аварійно-рятувальних служб (формувань), у тому числі спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань цивільного захисту.

Стосовно доходів, нарахованих на користь резидентів або нерезидентів у вигляді виграшу чи призу (крім виграшу у державній та недержавній грошовій лотереї та виграшу гравця (учасника), отриманого від організатора азартної гри) застосовується ставка у розмірі 30%.

Також, згідно п. 167.5 ст.167 ПКУ ставка податку може становити інший розмір. Такі спеціальні ставки оподаткування (0%, 1%) встановлено для окремих доходів у вигляді спадщини, подарунків, а також для доходів від продажу та обміну деяких об'єктів рухомого та нерухомого майна.

Також у Податковому кодексі України приділяється увага податковим соціальним пільгам. Платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподатковуваного доходу, отримуваного з джерел на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати, на суму податкової соціальної пільги, яка може становити 100%, 150% та 200% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року. Право на отримання податкової соціальної пільги мають соціально незахищені верстви населення, які отримують доходи, що не перевищують суму місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помножену на коефіцієнт 1,4 та округлену

до найближчих 10 гривень. У 2013 році ця сума становила 1610 грн. Проте в Податковому кодексі України також передбачено, що до 2015 року розмір «звичайної» соціальної пільги становитиме 50% розміру прожиткового мінімуму, що у 2013 році складало 573,50 грн.

Також платник ПДФО має право на податкову знижку за наслідками звітного податкового року. До податкової знижки включаються фактично здійснені протягом звітного податкового року платником податку витрати, підтверджені відповідними платіжними та розрахунковими документами. Пунктом 166.3. ПКУ визначено перелік витрат, дозволених до включення до податкової знижки з ПДФО. До таких витрат віднесено частину суми процентів, сплачених за користування іпотечним житловим кредитом, пожертвування та благодійні внески, кошти, сплачені на користь закладів освіти, охорони здоров'я тощо. Загальна сума податкової знижки, нарахована платнику податку в звітному податковому році, не може перевищувати суми річного загального оподатковуваного доходу платника податку, нарахованого як заробітна плата та з урахуванням інших вимог законодавства.

Однією із функцій, що притаманна будь-яким податкам, є фіскальна функція, яка полягає у формуванні фінансових ресурсів держави та проявляється у поповненні доходної частини бюджету. В основу реалізації даної функції покладено принцип фіскальної ефективності, який полягає у максимізації надходжень, мінімізації видатків на адміністрування, еластичності податкового механізму.

Довгий час фіскальна функція була основною функцією податків та зводилася до забезпечення держави джерелами грошових коштів для фінансування державних витрат. З підвищенням соціального значення податків та їх ролі у суспільстві й житті громадян фіскальна функція стала існувати поряд із соціальною, дія якої полягає у перерозподілі доходів між різними соціальними групами населення.

Податок на доходи фізичних осіб є типовим прикладом поєднання зазначених функцій, оскільки механізм його справляння включає і деяке послаблення податкового навантаження соціально незахищених верств населення.

Проблеми, що виникають при оцінці фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб, стосуються, по-перше, недосконалості фінансового забезпечення функціонування місцевих бюджетів. Це призводить до постійних змін умов формування доходної і витратної частин місцевих бюджетів. По-друге, це нераціональне співвідношення різних ланок бюджетної системи, яка пов'язана з визначенням на законодавчому рівні принципів розподілу надходжень від загальнодержавних податків, закріплення надходжень від податків за бюджетами відповідного рівня. Тому розв'язання цих питань потребують подальшого вивчення та досліджень.

Виконання фіскальної функції податку залежить від багатьох чинників, основними з яких, що позитивно впливають на надходження податку з доходів фізичних осіб, є:

- зростання номінального ВВП;
- зростання витрат на оплату праці;
- легалізація виплати заробітної плати;
- позитивні тенденції до зростання доходів низькооплачуваних верств населення через державне підвищення мінімальних соціальних гарантій;
- зростання змішаних доходів домашніх господарств за рахунок індивідуальної підприємницької діяльності.

Зазначені чинники сприяють не тільки збільшенню надходжень до бюджету від податку на доходи фізичних осіб, але й мають позитивний вплив як на економічне зростання країни, так і підвищення життєвого рівня населення.

Факторами, що безпосередньо забезпечують виконання і фіскальної та соціальної функцій податку на доходи фізичних осіб, є:

- підвищення мінімальної заробітної плати;

- підвищення прожиткового мінімуму на одну працездатну особу;
- випереджаюче (порівняно з темпами росту ВВП) зростання доходів населення, насамперед, заробітної плати, посилення стимулюючої функції заробітної плати.

Також необхідно відмітити, що податок на доходи фізичних осіб є однією із найвпливовіших форм взаємовідносин між державою, органами місцевого самоврядування і громадянами з приводу утримання частини доходів з останніх для створення грошових фондів державного й місцевого значення. Саме, переважно за рахунок податку на доходи фізичних осіб, органи державної і місцевої влади спроможні виконувати покладені на них функції [4].

Необхідно відзначити, що практика оподаткування фізичних осіб у різних країнах світу є не однаковою. І без перенесення на вітчизняну основу жодна з них не може бути беззастережною основою для вибору напрямків реформування податку з доходів фізичних осіб в Україні. Як видно з наведених вище прикладів, не існує однакового підходу до питань обрахування та сплати цього податку. У кожній країні ця проблема вирішується по-різному з урахуванням національних особливостей. Проте слід зазначити, що все ж більшість країн користується прогресивною шкалою оподаткування, оскільки вона стимулює попит на масові товари і послуги, водночас скорочуючи на предмети розкоші. Основним показником, який впливає на встановлення податкових ставок, є співвідношення доходів між найбагатшими і найбіднішими прошарками суспільства. Такий підхід є не лише виправданим з позиції соціальної справедливості, але він є непоганим стимулом для ефективного функціонування економіки. Вилучаючи у найбільш забезпечених верств надлишки доходів через прогресивне оподаткування, держава все одно залишає їм достатньо коштів для споживання. Частина доходів, яка забирається у багатих, перерозподіляється на користь бідних верств і стимулює загальний попит на товари і послуги. Як правило, держава може раціональніше розпорядитись надлишком вилучених

коштів, ніж приватні особи. Підприємці на інвестиційні проекти витрачають в середньому до 30% своїх доходів, а решта йде на задоволення особистих потреб. Тому податок з доходів фізичних осіб у світі не розглядають, на відміну від наших урядовців, засобом стимулювання інвестицій. Там цю функцію виконують зовсім інші податкові механізми (податок на прибуток юридичних осіб, прискорена амортизація, податкові пільги для інвестиційної діяльності). Отже, саме повне врахування та глибокий аналіз і вивчення іноземного досвіду використання податку з доходів фізичних осіб дасть сильний імпульс інвестиційної активності на теренах нашої держави, посилить мотивацію до відображення реального обсягу прибутку підприємств, підвищить податкову культуру і приведе до дотримання принципів соціальної справедливості.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що вагомою складовою податкової системи є прибуткове оподаткування доходів громадян. Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) є прямим податком та має сприяти такому розподілу податкового тягара, за якого більше платять ті члени суспільства, котрі мають вищі доходи. Такий принцип оподаткування більшістю економістів світу визнається найсправедливішим. Відтак держава регулює доходи громадян, впливає на збільшення їх платоспроможності, стимулювання попиту, розмір споживання та заощадження, що, в свою чергу, призводить до підвищення темпів економічного зростання. Також варто відмітити, що податок на доходи фізичних осіб виконує важливу фіскальну та соціально-регулятивну функції. Реформування податкового законодавства сприяло збільшенню податкових надходжень до бюджету та створило умови для підвищення впливу податку на рівень життя населення. Основним напрямком подальшого удосконалення законодавчої бази у цій сфері має стати зменшення податкового навантаження на соціально незахищені верстви населення та зростання відповідальності платників податку за ухилення від оподаткування.

Список літератури: 1. Податковий кодекс України (від 02.12.2010 № 2755-VI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. 2. Про внесення змін до

Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих норм Податкового кодексу України: Закон України (07.07.2011 № 3609-VI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>. 3. Середня заробітна плата за регіонами в 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nibu.factor.ua/>. 4. *Маліновська К.О., Гера А.С.* Фіскальна ефективність податку на доходи фізичних осіб та його роль у формуванні бюджетів різних видів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.znau.edu.ua/>. 5. *Нікітішин А. О.* Використання іноземного досвіду при оподаткуванні доходів фізичних осіб // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – №6. 6. *Кривицький В. Б.* Адміністрування податку з доходів фізичних осіб / Кривицький В. Б., Нікітішин А. О. // Фінанси України. – 2005. – №9. 7. *Небильцова В.М., Остапенко Н.В.* Оподаткування доходів фізичних осіб в Україні в порівнянні з світовим досвідом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua/>. 8. *Крисоватий А.І.* Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори: монографія / А.І. Крисоватий, В.А. Валігура. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. 9. *Іванов Ю.Б.* Світові тенденції антикризового податкового регулювання / Ю.Б. Іванов // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – № 1 (48).